

Anniina Tohmola, Minna Hökkä, Karoliina Joutsia, Pirjo Kaakinen, Anne Prest,
Tarja Pykäläinen, Mira Rajala, Minna Valtonen ja Hanna-Mari Pesonen

9. Palliatiivisen hoidon opettajien osaamisen vahvistaminen

Strengthening competencies of palliative care teachers

Ajantasaisen ja laadukkaan palliatiivisen hoidon opetuksessa on tärkeää, että oppilaitosten opettajilla on hyvä ammatillinen ja pedagoginen osaaminen. Tämän lisäksi opetuksessa tulee huomioida, että käytetyt opetusmenetelmät tukevat opiskelijan oppimista ja opintojaksojen sisällöt perustuvat päivitettyihin opetussuunnitelmasuosituksiin.

Tiivistelmä

Sosiaali- ja terveysalan opettajilla tulee olla riittävä osaaminen palliatiivisesta hoidosta. Osaamisen päivittäminen opetussuunnitelma- ja kansainvälisten suositusten mukaiseksi on ajankohtaista. Näin taataan koulutuksessa oleville opiskelijoille riittävä osaaminen toimia palliatiivisen potilaan ja hänen läheisensä tukena sairauden eri vaiheissa. EduPal-hankkeessa palliatiivisen hoidon opettajille suunniteltiin viiden opintopisteen laajuinen verkkokurssi, jonka tavoitteena on vahvistaa opettajien osaamista palliatiivista hoidosta sekä pedagogista osaamista.

Abstract

Teachers of future healthcare professionals should have adequate expertise in palliative care, and they should update their expertise in accordance with curriculum- and international recommendations. In this way, students in education are guaranteed sufficient skills to act as support for the palliative patient and their loved ones at different stages of the disease. A five-credit online course for palliative care teachers was designed to strengthen the teachers' competence in palliative care and pedagogical competence.

Palliativisen hoidon ja saattohoidon osaamisen sekä opettamisen haasteet

Palliativisessa hoidossa tarvitaan laaja-alaista ja monipuolista osaamista (Hökkä ym., 2020a; Gamondi ym., 2013), mutta tutkimusten mukaan palliativisen hoidon osaamisessa on kehitettävää (Smets ym., 2019; Malone ym., 2016; Cavaye & Watts, 2014). Palliativisen hoidon opetuksen tulisi perustua kansallisiin ja kansainvälisiin suosituksiin ja toimintamalleihin (Council of Europe, 2018; Hökkä ym., 2020b; Lehto ym. 2020; Melender ym., 2020), jotta voidaan vastata kansallisiin osaamis- ja laatuksiteereihin (Saarto ym., 2019; Saarto ym., 2017). Laadukas koulutus edellyttää opettajien osaamisen päivittämistä ja vahvistamista (Mikkonen ym., 2019; Kangasniemi ym., 2018), minkä vuoksi EduPal-hankkeessa tuotettiin viiden opintopisteen laajuinen verkkokurssi, jonka kohderyhmänä ovat palliativisen hoidon ja saattohoidon opettajat, opettajaksi opiskelevat ja harjoittelujen ohjaajat. Verkkokurssi pohjautuu hankkeessa tuotettuun sairaanhoitajakoulutuksen opetussuunnitelmasuositukseseen (Hökkä ym., 2020b). Näyttöön perustuvalla koulutuksella ja opettajien ajantasaisella osaamisella mahdollistetaan tasalaatuinen palliativisen hoidon osaaminen Suomessa.

Palliativisen hoidon ja saattohoidon opiskeleminen ja opettaminen ovat monella tapaa haastavia tehtäviä (Martí-García ym., 2020; Gillan ym., 2014). Terveiden ja hyvinvoinnin edistämisen lisäksi opinnoissa korostuu kuoleman, kärsimyksen ja surun kohtaamiseen liittyvät teemat. Usein kuoleman ja kärsimyksen kohtaaminen johtaa opettajan ja opiskelijan myös henkilökohtaiseen prosessiin käsittelemään oman elämänsä haurautta ja rajallisuutta (Kirkpatrick ym., 2019; Carman ym., 2016; Jafari ym., 2015). Palliativisen hoidon toteuttamista ohjaavat lait ja suositukset, jotka korostavat potilaan itsemääräämisoikeutta, koskemattomuutta ja ihmisarvon kunnioittamista hoidon eettisinä kysymyksinä (Saarto ym., 2017).

Palliativisessa hoidossa tarvittava hoitotyön osaaminen koostuu muun muassa kliinisestä osaamisesta, psykososiaalisesta ja hengellisestä osaamisesta, vuorovaikutus- ja kulttuuriosaamisesta, yhteistyöosaamisesta, eettis-juridisesta osaamisesta sekä hoitajan ammattirooliin liittyvästä osaamisesta (Hökkä ym., 2020a). Hyvä vuorovaikutus sekä potilaan ja hänen läheistensä kohtaaminen ovat palliativisessa hoidossa erityisen tärkeitä siinä toteutuvan aistimuksellisen ja sanallisen vuorovaikutuksen vuoksi (Siltala, 2017). Sosiaali- ja terveysalan ammattihenkilöllä tulee olla hyvät valmiudet vuorovaikutukseen sekä tietoa toimintatavoista tilanteissa, joissa tarvitaan puhetta tukevia tai korvaavia kommunikointimenetelmiä (Huuhtanen, 2011).

Palliativisessa hoidossa ammattilaisilla tulee olla hyvät valmiudet tukea parantumattomasti sairasta potilasta ja hänen läheisiään myös henkisesti ja eksistensiaalisesti (Palliativinen hoito ja saattohoito: Käypä hoito -suositus, 2019). Eksistensiaalisten tarpeiden tunnistaminen ja niihin vastaaminen on osa jokaisen hoitotyötä tekevän ammattitaitoa – oli hänen oma vakaumuksensa mikä tahansa. Näihin tarpeisiin vastaamisessa tarvitaan myös monialaista yhteistyötä esimerkiksi sairaalapapin kanssa. Palliativisessa hoidossa on tärkeä varmistaa, että potilas ei jää kysymystensä kanssa yksin. (Saarto ym., 2017.)

Palliativisen hoidon opetusmenetelmät

Opiskelijoiden osaamisen varmistamiseksi tulisi palliativisen hoidon opetuksessa olla yhdenmukaiset kansainvälisten ja kansallisten suositusten pohjalta laaditut opetussuunnitelmat (Hökkä, ym. 2020b). Palliativisen hoidon opetuksessa on tärkeää käyttää monenlaisia aktivoivia, luovia ja työelämälähtöisiä opetusmenetelmiä (DeVlieger ym., 2004; Gillan ym., 2014), joiden avulla voidaan vahvistaa paitsi opiskelijoiden tietoja ja taitoja, myös mahdollistaa opiskelijoiden kuolemaan liittyvien henkilökohtaisten asenteiden, käsitysten ja vakaumuksen reflektointi sekä itsetuntemuksen vahvistuminen (Gamondi ym., 2013). Opetuksen tulee myös toteutua osittain moniammatillisesti, jotta voidaan kehittää opiskelijoiden osaamista palliativisen hoidon kokonaisvaltaisessa, asiakaslähtöisessä, eettisessä ja laadukkaassa toteuttamisessa (DeVlieger ym., 2004; Gamondi ym., 2013). Opettajilta tämä edellyttää paitsi palliativisen hoidon sisällöllistä osaamista myös halua sitoutua moniammatilliseen lähestymistapaan sekä kykyä tiimin ohjaamiseen. Lisäksi opettajilta edellytetään kommunikaatio- ja vuorovaikutusosaamista, itsetuntemusta sekä avointa, kunnioittavaa, empaattista ja joustavaa asennetta (DeVlieger ym., 2004).

Palliativisen hoidon opetusta koskeva tutkimus on osoittanut, että erilaisten opetusmenetelmien avulla voidaan vahvistaa opiskelijoiden tietoja ja asenteita (Lippe ym., 2018; Hökkä ym., 2021). Simulaatio-opetusta hyödynnetään erityisesti vuorovaikutusosaamisen kehittämisessä (Smith ym., 2018), ja sen nähdään mahdollistavan palliativisen hoidon harjoittelun turvallisessa ympäristössä (Carman ym., 2016; Lewis ym., 2016). Simulaation oppimiskeskustelussa voidaan reflektoida kuolevan potilaan hoitoon, päätöksentekoon sekä potilaan ja läheisten kohtaamiseen liittyviä kokemuksia. Simulaatio-opetuksen avulla voidaan vahvistaa opiskelijoiden ammatillista minäpystyvyyden kokemusta. (Venkatasalu ym., 2015.) Simulaatio-opetusta kuitenkin sovelletaan hyvin eri tavoin, ja haluttujen oppimistulosten saavuttamiseksi tulisi kiinnittää huomiota esimerkiksi oppimistavoitteisiin, skenaarioihin ja osaamisen arviointimenetelmiin (Smith ym., 2018).

Opiskelijoille merkityksellistä on oppiminen kliinisessä potilastyössä, jolloin opiskelija oppii huomioimaan potilaan yksilöllisten tarpeiden lisäksi myös läheisten tarpeet (Kirkpatrick ym., 2019; Robinson ym., 2016). Luento-opetuksen, elokuvien ja ryhmätehtävien avulla voidaan edistää opiskelijoiden palliatiivisen hoidon osaamista (Jafari ym., 2015). Opiskelijoiden kuolemaan ja kuolevan potilaan kohtaamiseen liittyviä tunteita voidaan käsitellä myös pelillisin menetelmin (Lopez ym., 2018). Lisäksi esimerkiksi draamaa on käytetty opetusmenetelmänä vahvistamaan opiskelijoiden vuorovaikutustaitoja erityisesti potilaan ja läheisten kohtaamisessa (Klemenc-Ketis & Kersnik, 2011).

Koska kommunikaatio-osaaminen on keskeistä palliatiivisessa hoidossa, tarvitaan lisää tutkimustietoa siitä, miten opetuksessa voidaan kehittää opiskelijoiden kohtaamisen ja kommunikaation taitoja (Lippe ym., 2018). Lisää tutkimustietoa tarvitaan myös opiskelijoiden oppimista edistävästä vaikuttavista opetusmenetelmistä sekä opiskelijoiden henkisen ja hengellisen hoidon osaamisen kehittämisestä (Hökkä ym., 2021).

Palliatiivisen hoidon ja saattohoidon verkkokurssin suunnittelu

Hankkeessa suunniteltiin viiden opintopisteen laajuinen verkkokurssi, jonka tavoitteena on vahvistaa ja syventää osallistujien palliatiivisen hoidon opetussisältöjä ja -menetelmiä koskevaa osaamista. Verkkokurssin suunnittelu toteutui monialaisessa työryhmässä, jossa oli jäseniä Centria- ja Diakonia-ammattikorkeakouluista, Kajaanin ja Lapin ammattikorkeakouluista sekä Oulun yliopistosta.

Verkkokurssin suunnittelussa sovellettiin vaiheittain etenevää *Carpe diem -mallia*, joka on yhteistoiminnalliseen työryhmätyöskentelyyn soveltuva osaamisperusteisen ja linjakkaan opetuksen suunnittelun viitekehys (Salmon, 2020). Työskentelyn alussa verkkokurssin tavoitteet suunniteltiin osaamisperusteisiksi (Andersson ym., 2014). Oppisisältö jaettiin viiteen palliatiivisen hoidon sisältöalueeseen, jotka perustuivat palliatiivisen hoidon ja saattohoidon opetussuunnitelmasuosituksen (Hökkä ym., 2020b) sekä hankkeen esiselvitysaineistoihin. Suunnitteluvaiheessa mietittiin opetuksen toteuttamistapoja, oppimisaktiiviteetteja ja arviointimenetelmiä sekä huomioitiin verkko-opetuksen laatukriteerit (eAMK, 2017).

Suunnitteluvaiheessa pidettiin kaksi koko päivän mittaista työpajaa. Lisäksi työskenneltiin moduulikohtaisissa 2–3 henkilön alatyöryhmissä, ja koko ryhmä kokoontui sovitusti arvioimaan työskentelyn etenemistä. Arvokasta ja kehittävää palautetta työryhmä sai koko hankekonsortiolta EduPalin työpajapäivässä. Säännöllisten etäkokousten avulla varmistettiin verkkokurssin sisällöllinen johdonmukaisuus, ja vertaispalautteen avulla kunkin alatyöryhmä jatkotyösti moduulien sisältöjä. Työryhmässä oli avoin, keskustelevalta ja kannustava ilmapiiri, joka Isoherrasen (2012) mukaan mahdollistaa kaikkien ryhmän jäsenten osaamisen hyödyntämisen työskentelyssä.

Työskentelyn tuloksena valmistui palliatiivisen hoidon opettajana ja ohjaajana kehittymisen verkkokurssin pedagoginen käsikirjoitus, joka on suunnitelma koulutuksen sisällöistä ja toteuttamisesta. Tarkoituksena on, että osallistujat perehtyy verkkokurssilla itsenäisesti palliatiivisen hoidon ja saattohoidon käsitteisiin, lähtökohtiin ja palvelujärjestelmään, vuorovaikutuksen ja kohtaamisen merkitykseen, kokonaisvaltaiseen oirehoitoon, saattohoitoon sekä moniammatillisen yhteistyön merkitykseen palliatiivisessa hoidossa. Osallistujat voi suorittaa verkkokurssin moduulit haluamassaan järjestyksessä tai opiskella yksittäisiä moduuleita. Oppimistehtävät on suunniteltu niin, että osallistujat paitsi hankkii ajantasaista tietoa palliatiivisesta hoidosta ja saattohoidosta, myös reflektoi kuolemaan ja kuoleman kohtaamiseen liittyviä käsityksiään sekä omaa käsitystään palliatiivisen hoidon opettamisesta ja ohjaamisesta ja kehittää omaa opetus- ja ohjaustyötään. Oppimistehtävät ovat itsenäisiä omaan opetus- tai ohjaustyöhön liittyviä kirjallisia tehtäviä sekä kirjallisuuden ja muuhun lähdemateriaaliin, kuten videoihin ja verkkolähteisiin perehtymistä sekä niihin liittyvien aiheiden omakohtaista reflektointia. Lisäksi osallistujat voi hyödyntää koulutuksen lähdemateriaalia omassa työssään.

Itsenäisesti ja omassa aikataulussa asynkronisesti suoritettava verkkokurssi asettaa ehtoja opiskelumenetelmille, oppimisprosessille ja oppimisen arvioinnille. Yhteistoiminnallisuus ei toteudu samoin kuin aidosti vuorovaikutteisessa oppimisessä (Saaranen & Tossavainen, 2016). Verkkokurssin ensimmäisessä moduulissa osallistujilla on mahdollisuus verkostoitua koulutuksessa olevien kanssa ja jokaiseen moduuliin sisältyy vinkkipankki, jossa osallistujat jakavat teemaan liittyviä hyväksi havaittuja opetus- ja ohjauskäytänteitä muille osallistujille. Koulutuksen voi opiskella yhdessä, mikäli omasta oppilaitoksesta tai organisaatiosta osallistuu muita henkilöitä. Parhaimmillaan ideoiden jakaminen, keskustelu muiden kanssa ja vertaistuki voivat syventää omaa opetus- ja ohjausosaamista sekä innostaa palliatiivisen hoidon opetuksen ja ohjauksen toimintatapojen ja kehittämisessä.

Oppimisen arviointi toteutuu itsearviointina muun muassa omien osaamistavoitteiden määrittelyn ja reflektiivisten tehtävien ohjaamana. Jokaisessa moduulissa on määritellyt osaamistavoitteet, joihin osallistuja voi peilata osaamistaan, tavoitteitaan ja osaamisensa kehittymistä. Oman opiskelun eteneminen dokumentoituu moduuli- ja tehtäväkohtaisesti verkkoalustan seurantatyökalun avulla. Verkkokurssilla osallistuja on vastuussa oppimisprosessistaan sekä hän voi säädellä ajankäyttöään ja opiskelunsa aktiivisuutta osaamistavoitteiden saavuttamiseksi. Osallistujaa motivoivana elementtinä koulutuksen jokaiseen moduuliin sisältyy pedagoginen ideasalkku, johon osallistuja kokoaa opetus- ja ohjausmenetelmiin sekä opetussisältöihin liittyvää materiaalia, linkkejä ja ideoita hyödynnettäväksi koulutuksen jälkeen.

Pedagogiseen käsikirjoitukseen on pyydetty vertaispalautetta hankkeen ulkopuolisilta palliatiivisen hoidon opettajilta. Tämän jälkeen suunniteltu sisältö on mahdollista siirtää verkko-oppimisympäristöön, jolloin voidaan testata sen toimivuutta (Salmon, 2020). Verkkokurssi on suunniteltu toteutettavaksi Kajaanin ammattikorkeakoulun ylläpitämällä verkkoalustalla. Tavoitteena on saada selkeä, käytettävä ja tietoturvallinen kokonaisuus (eAMK, 2017), jossa on huomioitu myös saavutettavuus (L 306/2019). Verkkokurssin käyttöönotto edellyttää jatkossa koulutuksen pilotointia sekä koulutuksen toteuttamiseen, hallinnointiin ja kehittämiseen liittyvistä yksityiskohdista sopimista.

Opettajien osaamisen kehittämisellä laatua palliatiivisen hoitoon

Palliatiivisen hoidon täydennyskoulutuksen avulla kehittyvä opettajien ja harjoittelun ohjaajien osaaminen voi parantaa oppilaitoksissa ja harjoitteluympäristöissä annettavaa ohjausta ja opetusta ja siten johtaa opiskelijoiden parempaan palliatiivisen hoidon osaamiseen. Koulutuksen myötä opettajat ja harjoittelun ohjaajat saavat käyttöönsä opetussuunnitelmasuosituksen mukaiset opetuksen sisällöt ja voivat hyödyntää niitä suoraan opetus- ja ohjaustyössään. Täydennyskoulutukseen voivat osallistua eri oppiaineiden opettajat, mikä antaa mahdollisuuden integroida palliatiivisen hoidon opetusta opetussuunnitelmaan. Verkossa toteutuva koulutus mahdollistaa omantahaisen opiskelun, mikä voi madaltaa kynnystä aloittaa koulutus ja saada se suoritettua.

Kokonaan verkossa tapahtuvassa toteutuksessa koulutukseen osallistujien kokonaisvaltainen kohtaaminen sekä ajatusten ja kokemusten jakaminen eivät täysimuotoisesti toteudu, ja opiskelija voi kokea jäävänsä pohdintojensa kanssa yksin. Myös osaamisen kehittymisen arviointi ja pa-

lautteen saaminen jäävät itsenäisesti suoritettavassa verkkokurssissa monipuolisesti toteutumatta. Tärkeää olisi, että samasta oppilaitoksesta tai korkeakoulusta voisi osallistua koulutukseen useampi henkilö samaan aikaan, jolloin mahdollistuisi yhteinen, kollegiaalinen keskustelu koulutuksen teemoista ja esille nousseista kysymyksistä.

Verkkokurssi edellyttää sisällön ja menetelmien päivittämistä ja ajantasaistamista, jotta osallistujat saavat uusimman tiedon käyttöönsä. Huomiota tulisi jatkossa kiinnittää oppimisaktiviteetteihin sekä osallistujien pedagogisen osaamisen vahvistamiseen monimuotoisilla opetusmenetelmillä ja verkkotyövälineillä. Verkkokurssin sisältöihin voitaisiin myös tuottaa uutta oppimateriaalia esimerkiksi todellisista palliatiivisen hoidon tilanteista. Pilotointipalautteen avulla toteutusta voidaan kehittää edelleen. Verkkokurssi soveltuu laaja-alaisesti sosiaali-, terveys- ja hyvinvointialojen opettajille sekä harjoittelun ohjaajille ja tarjoaa siten mahdollisuuden verkostoitumiseen. Verkkokurssin lisäksi olisi hyvä pohtia, tarvittaisiinko palliatiivisen hoidon opettajille ja harjoittelun ohjaajille yhteinen kansallinen verkosto, jossa voidaan kohdata ja jakaa opetus- ja ohjaustyössä esille nousevia kysymyksiä, hyviä pedagogisia käytäntöjä sekä aihepiiriin liittyvää tutkimustietoa. Opettajien pedagoginen osaaminen tulisi varmistaa opettajakoulutuksessa ja myöhemmin jatkuvana osaamisen kehittämisenä täydennyskoulutuksen avulla, mihin hankkeessa suunniteltu verkkokurssi vastaa. Palliatiivisen hoidon substanssiosaaminen puolestaan edellyttää opettajien osaamisen täydentämistä työelämässä. Jatkossa olisi tärkeä pohtia, millaisia uudenlaisia oppilaitosten, opettajakoulutuksen sekä työelämän yhteistyön mahdollisuuksia opettajien osaamisen kehittämiseen voitaisiin löytää.

LÄHTEET:

Carman, M.J., Sloane, R., Molloy, M., Flint, E. & Phillips, B. (2016). Implementation of a Learning Bundle to Promote End-of-Life Education for Prelicensure Nursing Students. *Journal of Hospice & Palliative Nursing* 18(4), 356-363.

eAmk. (2017). *eAMK verkkototeutusten laatukriteerit*. Saatavilla 12.11.2020

<https://www.eamk.fi/fi/campusonline/laatukriteerit/>.

Gamondi, C, Larkin, P. & Payne, S. (2013). Core competencies in palliative care: an EAPC white paper on palliative care education: part 2. *European Journal of Palliative Care* 20(3), 140-145.

Gillan, P.C., van der Riet, P.J. & Jeong, S. (2014). End of life care education, past and present: A review of the literature. *Nurse Education Today* 34(3), 331-342.

Huhtanen, K. (2011). Mitä kommunikointi on? Teoksessa Huhtanen, K. (toim.) *Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa*, 12–25. Kehitysvammaliitto

Hökkä, M., Martins Pereira, S., Pölkki, T., Kyngäs, H., & Hernández-Marrero, P. (2020a). Nursing competencies across different levels of palliative care provision: A systematic integrative review with thematic synthesis. *Palliative Medicine* 34(7), 851-870. doi: 10.1177/0269216320918798.

Hökkä, M., Lehto, J., Joutsia, K., Kallio, S., Kiiski, K., Kurunsaari, M., Lifländer, B., Lähdetniemi, M., Matilainen, I., Mikkonen, H., Muurinen, K., Pykäläinen, T., Päällysaho, A., Sunikka, T., Tohmola, A., Turunen, E., Väisänen, I., Ylinen, E-R. & Öhberg, I. (2020b). *Palliativisen hoidon ja saattohoidon osaaminen sairaanhoitajan tutkinnossa: Suositus palliativisen hoidon ja saattohoidon opetussuunnitelmasta*. Kajaanin ammattikorkeakoulun julkaisusarja B 140, Raportteja ja selvityksiä, Kajaanin ammattikorkeakoulu Oy. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7219-56-0>

Hökkä, M., Rajala, M., Kaakinen, P., Lehto, J. & Pesonen, H-M. (2021). The effect of teaching methods in palliative care education for undergraduate nursing and medical students – A systematic review. *International Journal of Palliative Nursing*. Hyväksytty julkaistavaksi 15.2.2021.

Isoherranen, K. (2012). *Uhka vai mahdollisuus: moniammatillista yhteistyötä kehittämässä*. Valiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.

Jafari, M., Rafiei, H., Nassehi, A., Soleimani, F., Arab, M. & Noormohammadi, MR. (2015). Caring for dying patients: attitude of nursing students and effects of education.

Indian Journal of Palliative Care 21(2), 192-197. doi: 10.4103/0973-1075.156497.

Kangasniemi, M., Hipp, K., Häggman-Laitila, A., Kallio, H., Karki, S., Kinnunen, P., Pietilä, A-M., Saarnio, R., Viinamäki, L., Voutilainen, A. & Waldén, A. (2018). *Optimoitu sote-ammattilaisten koulutus- ja osaamisuudistus*. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-545-7>.

Kirkpatrick, AJ., Cantrell, MA. & Smeltzer, SC. (2019). Relationships among nursing student palliative care knowledge, experience, self-awareness, and performance: An end-of-life simulation study. *Nurse Education Today* 73, 23-30. doi: 10.1016/j.nedt.2018.11.003.

L 306/2019. *Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta*. Saatavilla <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190306#Pidp446875776>.

Lehto, J., Saarto, T, Hirvonen, O., Rahko, E., Lamminmäki, A., Alminoja, A. & Hökkä, M. (2020). *Palliatiivisen lääketieteen perusopetus: Suositus opetussuunnitelmasta yliopistojen lääketieteellisissä tiedekunnissa*. Tampereen yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1486-6>.

Lewis, C., Reid, J., McLernon, Z., Ingham, R. & Traynor, M. (2016). The impact of a simulated intervention on attitudes of undergraduate nursing and medical students towards end of life care provision. *BMC Palliative Care*, 15, 67. doi: 10.1186/s12904-016-0143-2.

Klemenc-Ketis, Z. & Kersnik, J. (2011). Using movies to teach professionalism to medical students. *BMC Medical Education* 11, 60. doi.org/10.1186/1472-6920-11-60.

Lippe, M., Johnson, B., Mohr, SB. & Kraemer, KR. (2018). Palliative Care Educational Interventions for Prelicensure Health-Care Students: An Integrative Review. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine* 35(9), 1235-1244. doi:10.1177/1049909118754494.

Lopez, A., Martínez, M.E.F., Presa, C.L., Casares, A.M.V. & González, M.P.C. (2018). Experimental classroom games: a didactic tool in palliative care. *Revista da Escola de Enfermagem da USP* 52:e03310. doi: 10.1590/s1980-220x2017007703310.

Martí-García, C., Ruiz-Martín, L., Fernández-Alcántara, M., Montoya-Juárez R., Hueso-Montoro C. & García-Caro M.P. (2020). Content analysis of the effects of palliative care learning on the perception by nursing students of dying and dignified death. *Nurse Education Today* 88. doi.org/10.1016/j.nedt.2020.104388.

Melender, H-L., Hökkä, M., Saarto, T. & Lehto, J.T. (2020). The required competencies of physicians within palliative care from the perspectives of multi-professional expert groups: a qualitative study. *BMC Palliative Care* 19, 65. doi.org/10.1186/s12904-020-00566-5.

Mikkonen, K., Koivula, M., Sjögren, T., Korpi, H., Koskinen, C., Koskinen, M., Kuivila, H-M., Lähteenmäki, M-L., Koskimäki, M., Mäki-Hakola, H., Wallin, O., Saaranen, T., Sormunen, M., Kokkonen, K-M., Kiikeri, J., Salminen, L., Ryhtä, I., Elonen, I. & Kääriäinen, M. (2019). *Sosiaali-, terveys- ja kuntoutusalan opettajien osaaminen ja sen kehittäminen. Osaavat opettajat yhdessä!* TerOpe-kärkihanke. Oulun yliopisto, Oulu. Saatavilla <http://urn.fi/urn:isbn:9789526224794>.

Palliativinen hoito ja saattohoito: Käypä hoito -suositus. (2019). Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin ja Suomen Palliativisen Lääketieteen yhdistyksen asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, 2019. Saatavilla <https://www.kaypahoito.fi/hoi50063>.

Robinson, E. & Epps, F. (2016). Impact palliative care elective course on nursing students' knowledge and attitudes toward end-of-life care. *Nurse Educator* 42(3), 55-158. doi: 10.1097/NNE.0000000000000342.

Saaranen, T. & Tossavainen, K. (2016). Yhteistoiminnallinen oppiminen. Teoksessa: Koivula, M., Wärna-Furu, C., Saaranen, T., Ruotsalainen, H. & Salminen, L. (toim.) *Terveysalan opettajan käsikirja*. Tietosanoma, 142-150.

Saarto, T. & asiantuntijaryhmä. (2017). *Palliativisen hoidon ja saattohoidon järjestäminen*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:44. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3896-0>.

Saarto, T., Finne-Soveri, H. & asiantuntijatyöryhmä. (2019). *Suositus palliativisen hoidon palveluiden tuottamisesta ja laadun parantamisesta Suomessa. Palliativisen hoidon asiantuntijaryhmän loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:68. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4126-7>.

Salmon, G. (2020). Carpe Diem - A team based approach to learning design. Version 19 June 2020. Saatavilla 18.2.2021 <https://www.gilysalmon.com/carpe-diem.html>.

Siltala, P. (2017). *Elämän päättyessä: matka kohti kuolemaa*. Kirjapaja.

Venkatasalu, M.R., Kelleher, M. & Chun, H.S. (2015). Reported clinical outcomes of high-fidelity simulation versus classroom-based end-of-life care education. *International Journal of Palliative Nursing* 21(4), 179–186.